

PALU'DA MİMARİ SU YAPILARI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA İRDELENMESİ

Investigation On Architectural Water Structures And Sustainability In Palu

Dr. Öğr. Üyesi Nurtekin ÖZEN¹

Özet

İnsanlar, içmek ve temizlik yapmak gibi temel ihtiyaçlarını su ile karşılamaktadır. Ayrıca gıda, tarım, enerji ve savunma gibi alanlarda da ki ihtiyaçların giderilmesinde de su önemli bir yer tutmaktadır. Su kenarları medeniyetlerin kuruluş aşamasında da önemli bir rol oynamıştır. Coğrafik şartlar suyun ulaşılmasına bazen büyük sorunlar ve engeller sunabilmektedir. Tasarımcılar canlıların bu problemlerini karşılamaya yönelik olarak farklı çözümler üretmişlerdir. Teknolojik gelişmelerle birlikte bu tasarımlarda gelişimi ve değişim görebilmemiz mümkündür.

Palu kent merkezi, çeşitli nedenlere bağlı olarak geçmişte üç kez değişikliğe uğramasına rağmen Murat nehriyle ilişkisi kesilmemiştir. Murat Nehri yerleşim alanının kurulmasında olduğu gibi gelişmesinde de önemli bir yer tutmaktadır. Su yapıları sadece kent merkezlerini değil kırsal alanlarda ki yerleşim alanlarının gelişimin de etkili olmuşlardır. Ekinciler köyündeki aşağı Habap çeşmesi tasarım, estetik ve yöreye özgü malzemesine kadar yörenin kültürel özelliklerini taşımaktadır. Kırsal alandaki sanat eserleri, sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler; *Su yapıları, Palu, Habap Çeşmeleri, Sürdürülebilirlik*

Abstract

People supply their basic needs such as hydration and sanitation with water. In addition to this, water is also important for such needs as defense, cultivation and energy. The water banks played an important role in foundation of the civilizations. Geographical conditions may sometimes present great problems and obstacles to the accession of water. Designers have figured out solutions in different ways to solve these problems of living things. Together with the technological developments, it is possible to see the development and change in these designs.

Although Palu city center has changed three times in the past due to various reasons, its connection with Murat river has not been ceased. The Murat River has an important place in the development of the settlement area as well. Water structures were effective not only in urban centers but also in the development of rural areas. The Habap fountain in the village of Ekinciler carries the cultural characteristics of the region, from design, aesthetics and local materials. Artworks in rural areas are important for social and cultural sustainability.

Keywords; *Water structures, Palu, Habap Fountains, Sustainability*

¹ Fırat Üniversitesi Mimarlık Fakültesi-Elazığ.

1. Giriş

Geçmiş Uygarlıklardan, medeniyetlerden geçmişin birikimini, sosyal ve kültürel oluşumlarını günümüz Anadolu kentlerine yansıtan birçok mimari ve kültürel öge ulaşmıştır. Anadolu, tarih boyunca farklı kültür ve medeniyetlerin beşiği olup, günümüzde de çok kültürlü bir yapıda olan Anadolu'da tüm bu kültürler, uyum içinde, bir arada varlıklarını devam ettirmiş ve hala da ettirmeye devam etmektedirler. Toplumumuzun gelişen teknoloji ve yeni hayat tarzına bağlı olarak insan ihtiyaçları da değişmekte olup geçmişten bize emanet bırakılan birçok su yapıları da işlevini ya yitirmekte ya da hızla bakımsızlıktan yok olmaktadır. Ortaçağ'da önemli bir kültür başkenti olan coğrafi ve topoğrafya olarak önemli bir güzergâhta bulunan Palu, Anadolu'nun mimari ve kültürel açıdan kalkınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak döneminin en zengin mimari örnekleri ile şekillenmesine rağmen zaman içerisinde işlevsizlik, bakımsızlık, tasarım-kullanıcı etkisi ve yer değiştirmelerden kaynaklanan sebeplerle mimari mirasın sayıları hızla azalmıştır. Günümüzde yenilenen yerleşim dokusu bakımından Palu, eski mimari geleneğini her ne kadar sürdürmekte zorlansa da döneminde inşa edilen başta dini, sivil mimari yapılar ve su yapıları ile eski mimari ruhu Palu'da hissetmek mümkündür. Palu, tüm bu medeniyetlere ve inançlara göre, yere özgü niteliklerle birlikte gerek sanatsal, gerek estetik, gerekse mimari anlamda oldukça nitelikli bir yerleşim olmuştur. Palu Su Yapılarının '*Sürdürülebilir Mimari tasarım parametreleri*' ele alındığında hızla gelişen modernleşme ile birlikte iyi analiz edilmeli ve yaşatılmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, kültüre ve medeniyetlere özgü niteliklerle oluşmuş, Palu'nun su yapılarını incelemek, sürdürülebilirlik kriterleri bağlamında ele alıp günümüze ulaşan süreçteki değişimini Palu özelinde, sanat, estetik ve mimari bağlamda ele alarak analiz etmektir. Çalışma kapsamında öncelikle Palu'nun tarihi birikimi ve geçmişi üzerinde durulup, sürdürülebilirlik teması irdelenecek olup, ardından bu temanın Palu Su Yapıları bağlamında değerlendirilmesi sağlanacaktır. Yapılan araştırmalar ve gözlenen değişimler ışığında su yapılarının Palu'ya kazandırdıkları, değerler ve süreçler sanatsal, estetik ve mimari yapıları değerlendirilecektir. Araştırma Palu kenti yerleşim dokusu ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın temelini oluşturmak bağlamında öncelikle genel olarak Palu Kenti irdelenmiş, Su Yapıları oluşum süreci analiz edilmiş, Kültürel mirasımız içindeki konumu değerlendirilerek Gelecek nesillere ulaşmada günümüz koşullarına entegre koşulları tartışılacaktır. Kullanıcı, tasarım, teknoloji ve koruma bilincindeki eksiklik etkisiyle kentin yerel yerleşim dokusunun korunmasının zorlaştığı görülmüştür. Çalışmanın sonucunda Palu Mimari yapısı içerisinde su yapılarının, önemi oldukça fazladır. Çeşme, köprü, hamam gibi yapıların günümüzde oldukça bakımsız ve işlevsiz olması toplumumuzun kültür bilincinin ve yapısının birer ispatıdır. Bu bağlamda bu tür kültürel ve mimari yapılarımızı tasarım, kullanıcı etkisi, işlevsellik, geri dönüşüm, çevreye uyum gibi sürdürülebilir kriterler eşliğinde irdelenerek günümüz koşullarına uyum sağlaması hedeflenmektedir. Bu anlamda yapılan

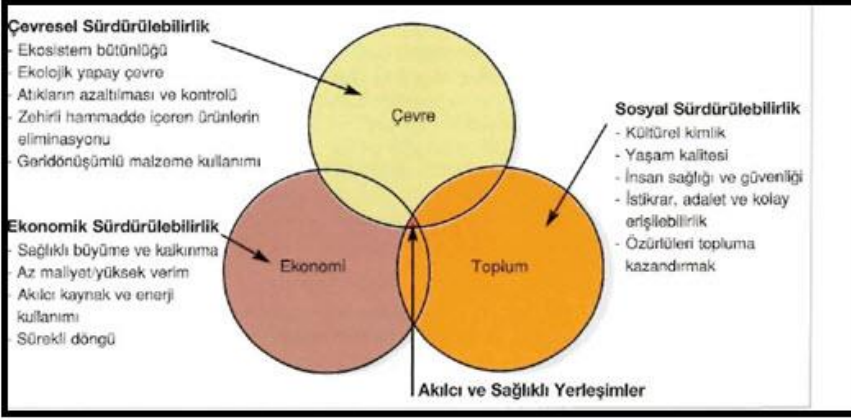
çalışmanın, kentin yitirdiklerini hatırlatma, estetik kaygı ve Palu Kentinin hak ettiği yeri bulması, turizme kazandırılması ve günümüze ulaşan mirası koruma bağlamında farkındalık oluşturacağı düşünülmektedir.

Palu, ilk olarak Murat nehrine yakın kale eteklerine kurulmuştur. Gelişen olaylar neticesinde nehre yakınlığını koruyacak şekilde kent merkezi yer değiştirmiştir. “Palu, Doğu Anadolu’da Murat Nehri kıyısında yer alan oldukça eski bir yerleşim merkezidir. Murat Vadisi’ni kontrol eden yüksek bir tepede bulunan kalesi, Urartular döneminde inşa edilmiştir. Önceleri kale içinden ibaret olan yerleşme, zamanla kale dışına da taşarak nehre doğru yayılmıştır.” (Çakar, E., 2018) Palu çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. “Bölge, Hurri, Mitanni, Urartu, Roma ve Bizans hâkimiyetlerine sahne olmuş VII. Yüzyılda Müslüman Arapların eline geçmiştir. XI. yüzyıl sonlarına kadar Palu ve çevresi Bizans ile Müslümanlar arasında mücadele alanı olmuştur.” (Ünal, M.A., 1992)

Doğu ile bağlantısını Murat nehri üstünde yer alan Palu köprüsü ile yapılmaktadır. “Bu Köprü sayesinde Palu, bölgenin mal ve malzeme takasının yapıldığı, İstanbul esnafı ile Bağdat esnafının bulunduğu, ticaret kervanlarının mutlaka uğradığı önemli bir merkez olmuştur.” (<http://www.elazighakimiyethaber.com/palu-nun-tarihi-canlaniyor/28942/>, 2018). Doğudan kent merkezine doğru yol boyunca insanların dinlenme, temizlik ve ibadet ihtiyaçları han, hamam ve cami yapılarak karşılanmıştır. “Palu Köprüsü’nün inşa tarihi, halen aydınlığa kavuşturulamamış bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Kimine göre Roma döneminde, kimine göre ise Artuklular veya Selçuklular döneminde inşa edilmiştir. Hatta Roma döneminde yapıldığı, Bizans ve Artuklu döneminde tamir edildiği de ileri sürülmüştür. Ayrıca Osmanlı Padişahı IV. Murad tarafından yaptırıldığı veya tamir edildiğine dair bir görüş de vardır.” (Çakar, E., 2018)

2. Sürdürülebilirlik

Yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, kültürün gelecek nesillere aktarılması, doğal kaynakların verimli kullanılması ve ekonomik kaygıların dikkate alınmasıyla mümkündür. Sosyal ve kültürel sürdürülebilirliği sağlamak için çevreye ve insana zarar veren unsurlar engellenmelidir. Bu anlamda kırsalda yaşam analizi yapılarak bölge insanına uygun tasarımlara, restorasyonlara gidilmelidir. Bunu yaparken diğer bilim dallarıyla birlikte çalışmaya özen gösterilmelidir. Buna göre dengeli sürdürülebilirlik 3 ana etken etrafında incelenebilir. [The Sustainability Report, 06.08.2008] Sürdürülebilir mekân gelişimi, üç temel ayak üzerine oturmaktadır. Bunlar Tablo 1’ de görüldüğü gibi, toplum, ekonomi ve çevredir.

Tablo 1- Sürdürülebilir Mekan Gelişiminin Alt Bileşenleri [Koçan, 2003]

Kırsalda yaşam analizi yapılarak bölge insanına uygun tasarımlara gidilerek ve tarihi yapılar korunarak sürdürülebilir yaşama ulaşılabilir. “İnsan sosyal bir varlıktır ve toplum yapısını oluşturan her faktörle ilişki içindedir. Bu faktörler; sosyal beklentilere uygun tasarım ve kimlik kazandırma, mevcut eski yapıların değerlendirilmesi, yaşam ve konfor düzeyinin artırılması, sosyal yapının alt bileşenlerini oluşturmaktadır. Sosyal yapının alt bileşenlerinin yetersiz olması, toplum sağlığını olumsuz etkiler. Sürdürülebilir bir kalkınmadan söz etmemiz için toplumun sağlıklı ilişkilere sahip olması gerekir. Çevre merkezli, yörenin kültürüne ve insan ihtiyaçlarına uygun uzun vadeli planlamaya gidilmesiyle toplum sağlıklı bir yapıya kavuşur.” (Özen, N., 2010) Kırsalda yapılacak bir planlamada yörenin iklimine, coğrafi yapısına, kültürüne ve sosyal yapısına uygun tasarımlara gidilmelidir. Ancak o zaman sağlıklı bir topluma ulaşabiliriz. Bakan ve Konuk’a göre “Toplumsal çevre ise güçlü neden sonuç ilişkileri ile birbirine bağlı, üst yapı ve alt yapı kurumlarından oluşur. Bunları açıklarsak; üst yapı kurumları o ülkeye ait hukuk, ahlak, yasaları ile örf ve adetlerdir. Bunlar o toplumun kurumsallaşmış yapısını oluşturmaktadır. Alt yapı ise toplumsal çevrede üretim ilişkilerini kapsamaktadır. Elbette bu fiziksel ve toplumsal düzen insanın da çevreye katılımı ile tamamlanmaktadır. Böylece bu ilişkiler düzeni, tüm yaşam ilişkilerini kapsayan, devingen bir sistem bütünlüğünü kazanır” [Bakan, Konuk, 1987].

Mimari bir tasarımın özünü oluşturan insan faktörü sürdürülebilir bir yaşamında merkezinde yer almaktadır. Temiz su tesisatının onarılması veya yenilenmesi ve atık sularının tekrar değerlendirilmesi sırasında yapıya en az zarar verecek düzeyde tutulmalıdır. Niteliğinin, işçiliğinin, malzemesinin korunması, işlevini yitirmiş eski yapıların yeniden değerlendirilmesi sürdürülebilir bir yaklaşımdır.

3. Örneklem Alan

Şimdilerde Kovancılar ilçesine bağlı Ekinözü köyü, Palu'ya bağlıydı. Osmanlı döneminde 500 haneli bir köy nüfusuna sahip olduğu bilinmektedir. Köyde iki adet çeşme bulunmaktadır. Bunlar Ermenilerin yaşadığı dönemde Yukarı Çeşme ve Aşağı Çeşme olarak adlandırılmaktadır. Aşağı çeşmenin 1634 yılında yapıldığı üstündeki kitabeden anlaşılmaktadır. Yukarı çeşmeden ise tarihi bir kalıntı bulunmamaktadır. Fotoğraf 1 'de Aşağı çeşmenin konumu görülmektedir.

Fotoğraf 1- Ekinözü köyü yerleşim planı (<https://www.google.com/maps>, 2018)

“Kaynaklara göre; köyün suyu, köyün girişinden iki mil uzaklıkta geniş bir vadi üzerinde kendiliğinden oluşan, bir değirmeni döndürecek kadar hızlı, çok soğuk bir kaynaktan gelirdi. Suyun fışkırdığı alçak kuyu her ilkbaharda temizlenmezse, kaynağın suyu azalırdı. İlkbaharda içi toprakla dolduğundan, her yıl Paskalya’ dan sonra kuyu temizlenirdi. O kaynağın suyuyla birkaç değirmen döner, haftada bir kez bahçeler ve köyün altındaki tarlalar sulanırdı. Çeşme ise köy için çok kutsaldı. Köyde iki tane tatlı su kaynağı vardı. Biri köyün aşağısında diğeri de yukarı kısmında idi. Çeşmelerin suyu çok uzak yerlerden gelir, görünmez taştan borularla küçük sarnıçlara dolardı. Çeşmelerin arkasındaki galerilerle ulaşılan sarnıçların da her sene temizlenmesi gerekirdi. Bu kaynakların suyu yazları soğuk, kışları ise ılık ve tatlıydı. Köyün iki çeşmesi ve yer döşemeleri kesme taşlardan yapılmıştı.” (<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/1519/hababin-cesmeleri-baris-halaylariyla-mutlu>)

Ermeni Dönemi'nden bu eser çeşitli nedenlerden dolayı büyük tahribat yaşamıştır. Aşağı Çeşme, sivil su mimarisi açısından güzel ve farklı bir kaynak teşkil etmektedir. Fotoğraf 2’de çeşmenin restorasyon öncesi ve Fotoğraf 3’te ise restorasyon sonrası durumu görülmektedir. “Bu yok oluşu önlemek adına

2009 yılında Hrant Dink Vakfı aracılığıyla gönüllü olarak başladığımız "Habap Köyü Yukarı ve Aşağı Çeşme Restorasyonu" projesi kapsamında hazırladığımız rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri 2010 yılında Diyarbakır Koruma Kurulu tarafından onaylanmıştır. Kültür Bakanlığı'nın kısmen katkıda bulunduğu uygulanma çalışmalarına Ağustos 2011'de başlanmıştır. (<http://www.cnmimarlik.com/N/index.php/tr/restorasyon/64-habap-cesmeleri>)

Teknolojik, ekonomik sosyal ve kültürel alanlardaki değişimler mimari disiplini de etkilemiştir. Su tesisatının evlerin içlerine çekilmesi içme suyunun çeşmelerden taşınmasını etkilemiştir. Yine teknoloji ile birlikte çamaşırların evlerde çamaşır makineleriyle yıkanarak temizlenmesi çeşmelerin kullanımını azaltmıştır. İşlevini yitiren bu tarihi eserler giderek bozulmaya ve yıkılmaya maruz kalmışlardır. Özgün niteliği açısından kültür varlığı değerini taşıyan Aşağı Habap çeşmesi çevresiyle birlikte bakım ve onarımı yapılarak günümüze kazandırılmıştır.

Fotoğraf 2-Elazığ, Kovancılar Beldesi, Ekinözü köyü, Aşağı Habap Çeşmesi, 2011 (Restorasyon öncesi) (<http://www.cnmimarlik.com/N/index.php/tr/restorasyon/64-habap-cesmeleri>, 2018)

Fotoğraf 3 – Elazığ, Kovancılar Beldesi, Ekinözü köyü, Aşağı Habap Çeşmesi (Özen, N., 2018)

4. Sonuç

Nüfusun artması, sosyo-kültürel yaşam tarzının değişmesi ve teknolojinin gelişmesiyle kırsal alanda da bina içlerine kadar su tesisatının çekilmesi bireysel özgürlüğü getirmiştir. Ancak aynı sosyal ve kültürel izlerin ruhunu vermesi zor olmuştur.

İklimle ilgili gerekliliklere dikkat edilerek, yine insan ve ihtiyaçlarına uygun tasarıma gidilmesi sosyal ve kültürel sürdürülebilirliğin temelini oluşturmaktadır. Özellikle kırsalda yaşayan bayanların ev işlerindeki ihtiyaçlarının giderilmekte ve belirli zaman dilimi içinde hemcinsleriyle birlikteliği yakalayabilmektedirler. Öte yandan yapının ölçek olarak insan boyutlarının dikkate alınarak tasarlanması sanat ve estetik açısından değerli kılmaktadır. Malzemenin yöresel taşlardan yapılması ve kullanılan atık suyun tekrardan sulama alanında tarlalarda kullanılması sürdürülebilir yaşamı sunmaktadır. Kırsal alanda fiziksel ve zihinsel rahatlığı sağlaması, kültürel etkinlikler ve sohbet alanları oluşturmaları açısından da bu alanlar sürdürülebilir bir yaşamın temelini oluşturmaktadır. Temiz su tesisatının onarılması ve atık suyunun tarımsal sulama alanında tekrar değerlendirilmesi de yine çevresel açıdan değer katmıştır. Bölge özgü mimari yapısıyla da farklı bir mimari tasarım sergilemektedir.

Günümüzde bu çeşme yapısı kültürel mirasımızı oluşturmaktadır. Toplumun sahip olduğu maddi ve manevi birikimleri korumak, zarar görmelerini engellemek ve gelecek nesillere ulaştırmak sürdürülebilir yaşamın gerekliliğindendir.

5. Kaynakça

- Bakan, K., Konuk G., “Türkiye’de Kentsel Dış Mekanların Düzenlenmesi”, *Tübitak Yapı Araştırma Merkezi*, Ankara, 3,6, (1987).
- Çakar, E., “ Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Palu Köprüsü “ Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi Cilt: V, Sayı:1, Elazığ, (2018)
- Koçlar, O., G., “Sürdürülebilir enerji sağlamak için enerji verimliliğinde etkin bina yaklaşımı”, Enerji ve Ekoloji Paneli, *Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi*, Diyarbakır, (2007).
- Özen, N. “GAP Bölgesi’nde Yaşanan Göçün Sürdürülebilirlik Bağlamında Konut Çevrelerine Etkisi; Diyarbakır Huzurevleri Örneği, Ankara, Gazi Üniversitesi, (2009)
- ÜNAL, M. A., “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, s. 241-265., (1992),
- İnternet: Agos gazetesi, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/1519/hababin-cesmeleri-baris-halaylariyla-mutlu> (2018)
- İnternet: [cnmimarlik](http://www.cnmimarlik.com/N/index.php/tr/restorasyon/64-habap-cesmeleri), <http://www.cnmimarlik.com/N/index.php/tr/restorasyon/64-habap-cesmeleri> (2018)

- İnternet: The Sustainability Report, <http://www.sustreport.org/issues/sustcomm.html>, (2008).

- İnternet: <http://www.elazighakimiyethaber.com/palu-nun-tarihi-canlaniyor/28942/>, 2018